

АДУКАЦЫЙНА-АСВЕТНІЦКІЯ ПРАБЛЕМЫ Ё ЗБОРНІКУ ЯКУБА КОЛАСА “ДРУГОЕ ЧЫТАННЕ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ БЕЛАРУСАЎ”

Імкненне да нацыянальнай самабытнасці ў пачатку XX стагоддзя знайшло непасрэднае выражэнне ў стварэнні літаратуры і наладжванні выдавецкай справы на роднай мове. Выданне навучальнай літаратуры становіцца прыярытэтным для многіх толькі што ўзнікшых тагачасных выдавецтваў. Так, першай кнігай, якая выйшла ў выдавецтве “Загляне сонцэ і ў наша ваконцэ”, быў “Беларускі лемэнтар, або Першая навука чытання” (1906) К. Каганца. Само з’яўленне лемантара для дзяцей беларусаў, калі не існавала ніводнай беларускай школы, было важным грамадскім фактам. Услед за лемантаром у тым жа годзе ў выдавецтве “Загляне сонцэ і ў наша ваконцэ” было выдадзена “Першае чытанне для дзетак беларусаў”, падрыхтаванае Цёткай. Разлічанае на дзяцей малодшага школьнага ўзросту і пабудаванае ў выглядзе хрэстаматыі, яно давала цікавы матэрыял для навучання.

Справу стварэння школьных навучальных дапаможнікаў прадоўжыў Якуб Колас. Падручнік “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” [2, с. 105] з’явіўся тэарэтычным абагульненнем настаўніцкай працы пісьменніка і лагічна завяршыў пачатковы этап яго педагагічнай дзейнасці. Ён адлюстравыў і замацаваў прагрэсіўныя погляды аўтара на ролю роднай мовы ў выхаванні дзіцяці, якія выказваліся ім раней у артыкулах “Беларуская мова ў казённай школе” (Наша ніва 1906, № 7). “Аб народным вучыцелю” (Наша ніва 1907, № 20), “З м. Беларусы, Мінскай Г. і П. (Наша ніва 1907, № 27), “З с. Мікалаеўшчына, Мін. губ.” (Наша ніва 1907, № 29). “Выданне кнігі для чытання на беларускай мове ва ўмовах царскай Расіі з’явілася важнай грамадска-палітычнай з’явай. Дасканалая з боку формы і зместу, яна спалучала выхаваўчыя задачы з багаццем і прыгажосцю роднай мовы, і магла на тым часе, па словах С. Александровіча, “замяніць народу і школу, і падручнік” [1, с. 165].

“Другое чытанне для дзяцей беларусаў” — этапная з’ява не толькі ў творчасці пісьменніка, але і ў гісторыі нацыянальнай навукова-педагагічнай літаратуры. У ёй аўтар абагуліў свой педагагічны вопыт і творча асэнсаваў і выкарыстаў здабыткі расійскай педагогікі, у прыватнасці, працы К. Ушынскага, Л. Талстога і іншых, а таксама напрацоўкі сваіх папярэднікаў — К. Каганца, Цёткі. Ад кніг апошніх, на думку Л. Храпуновой, “падручнік Якуба Коласа выгадна адрозніваецца найперш тым, што больш адпавядае патрабаванням дзіцячага ўзросту, больш разнастайна адлюстроўвае жыццё, характарызуецца паслядоўнасцю пабудовы, адзінствам стылю, мастацкасцю мовы” [4, с. 56].

Лінгвадыдактычны характар зборніка, яго прызначэнне патрабавалі ад пісьменніка адпаведнага выкладу матэрыялу ад больш простага да

складанага, даступнасці, яснасці, дасканалай апрацоўкі мовы. Чытаючы кнігу, дзеці павінны былі ўбачыць не толькі прыгажосць навакольнага свету, але і багацце роднай мовы, а таксама паглыбіць валоданне літаратурнаю моваю, засвойць некаторыя граматычныя і арфаграфічныя нормы. Такім чынам, тут арганічна перапляліся розныя выхаваўчыя задачы — азнаямленне з разнастайнасцю акаляючага свету і засваенне багаццяў роднай мовы. У сваю чаргу, сістэма моўных сродкаў, апасродкавана, праз экспрэсію фанетыкі, лексікі, марфалогіі і сінтаксісу, спрыяла выражэнню нацыянальна-культурнай арыентацыі тэксту, паколькі мастацкі сэнс звязаны з моўным афармленнем ва ўсіх яго дэталях.

Паводле вучэбных мэт, “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” — гэта хрэстаматыя, ці зборнік тэкстаў для чытання, прызначаны дзецям другога года навучання, структураваны сямю інфармацыйна-тэматычнымі і часткова жанравымі блокамі. Змест тэкстаў зборніка складаюць тонкія пісьменніцкія назіранні над акаляючым светам, прыродай, жыццём беларускага селяніна, — гэта значыць, у цэнтры ўвагі усё тое, што акружае маленькага чытача, з чым быў звязаны беларус з дзяцінства і да глыбокай старасці. Кожны са змешчаных у зборніку твораў: ці то яркая пейзажная замалёўка, ці то апавяданне пра жыццё вясковых дзяцей, ці то казка, байка, невялікі верш — прызначаны выходзіць у чытачоў любоў да роднага краю, да прыроды, да чалавека, садзейнічаць абуджэнню ў іх пачуцця нацыянальнай годнасці.

Інакш кажучы, прынцыпы адбору і падачы моўнага матэрыялу маюць выразны (у тэрмінах сучаснай лінгвадыдактыкі) кагнітыўны і культуралагічны характар. Як вядома, у сучаснай лінгвістыцы і лінгвадыдактыцы тэзіс аб вывучэнні мовы і культуры народа (у шырокім разуменні апошняй — як працэсу і выніку асваення чалавекам навакольнай рэчаіснасці, працэсу творчага асэнсавання свету і сябе ў ім у іх узаемазвяззі і ўзаемадзеянні) стаў ужо аксіяматычным. Зварот да культуры роднага краю, у тым ліку і моўнай, разглядаецца лінгвадыдактамі як канкрэтны крок на шляху асэнсавання асаблівасцей мыслення, светапогляду народа, яго жыццёвага і духоўнага вопыту.

Навучанне мове прапануецца аўтарам на аснове тэкстаў з багатым лінгвакультуралагічным зместам. Пазней, у “Методыцы роднай мовы” (1926) [3], Якуб Колас тэарэтычна абгрунтаваў мэтазгоднасць “тэкстацэнтрычнага” навучання мове і сфармуляваў асноўныя патрабаванні да навучальнага тэксту. Так, тэкст, — на думку пісьменніка, — павінен быць асноўнай адзінкай навучання таму, што “цэлы твор астаўляе ў душы дзяцей больш глыбокі след” [3, с. 404]. Патрэбна заўважыць, што так званае “тэкстацэнтрычнае” навучанне пакладзена ў аснову сучасных канцэпцый моўнай адукацыі (пераважна ў замежнай лінгвадыдактыцы — польскай, расійскай і інш.), калі праз тэксты як інтэграваную крыніцу моўнай, сацыякультурнай, краіназнаўчай інфармацыі актуалізуецца нацыянальна-культурны аспект навучання, што разглядаецца як адзін са шляхоў фарміравання чалавека гуманітарнай культуры, выхавання нацыянальна арыентаванай моўнай асобы. Менавіта падобныя ідэі пакладзены ў аснову

“Другога чытання для дзяцей беларусаў”. Што датычыць выбару тэкстаў, то пераважнае месца, лічыць Якуб Колас, павінны займаць творы дзіцячай літаратуры, напісаныя “роднымі пісьменнікамі”. Пры гэтым:

1) твор павінен быць цікавым для дзяцей, каб выклікаць у іх ахвоту да чытання;

2) калі артыкул навуковага характару, ён павінен даваць пэўныя і верныя веды;

3) калі артыкул мастацка-палітычны, то ён павінен закранаць у дзяцей лепшыя струны іх, развіваць успагаднасць, гатоўнасць стаяць за грамадзянскія ідэалы. Ён павінен выходзіць са спачування, маральную чуласць;

4) выбраны матэрыял для чытання не павінен даваць дзецям гатовага вываду [3, с. 403].

Матэрыял для чытання, падкрэслівае пісьменнік, “павінен быць і літаратурна правільным у адносінах укладання мовы” [3, с. 397].

Тэксты для навучання патрэбна выкарыстоўваць як праявічныя, так і вершаваныя. “Вершаваны матэрыял, — заўважае аўтар, — заўсёды прызнаваўся карысным для мастацкага выхавання дзяцей. Апрача свайго зместу, ён вартовен сваёю формаю і той музыкальнасцю, якую вызначаецца вершаваная мова” [3, с. 405]. Пра адну і тую ж прыродную з’яву пісьменнік часцей за ўсё апавядае і прозаю, і вершам. Прычым гэта не проста таму, каб цікава падаць інфармацыю, але і актывізаваць успрыманне новай інфармацыі [3, с. 119], г.зн. за гэтым стаіць глыбокае разуменне асноў лінгвапедагагікі і дыдактыкі.

Дзякуючы сваёй незвычайнай мастацкай інтуіцыі, лінгвістычнай і метадычнай дасведчанасці, Якуб Колас, можна сказаць, амаль на стагоддзе апярэдзіў сваіх нашчадкаў, распрацаваўшы ўласную кагнітыўную лінгвадыдактычную сістэму, у якой выбар вучэбнага матэрыялу меў рэгіянальны краіназнаўчы характар і вызначаўся найперш яго нацыянальна-пазнавальнай каштоўнасцю.

Коласаўская кагнітыўная лінгвадыдактычная сістэма ў яе змястоўнай сутнасці мела ў сваёй аснове камунікатыўны прынцып навучання, які самым цесным чынам звязаны з прагматычным аспектам як адлюстраваннем ўзаемаадносін адрасанта і адрасата. Так, адна з лірычных замалёвак-мініяцюр называецца “Задачка”. Аднак Якуб Колас меў на ўвазе не арыфметычныя дзеянні, а канкрэтную псіхалага-метадычную накіраванасць на стварэнне камунікатыўнай сітуацыі і яе вырашэнне. Сістэмнае ўзаемадзеянне моўных адзінак на камунікатыўным узроўні ў зборніку ствараецца і накіроўваецца Коласам-настаўнікам у большай ступені, чым Коласам-пісьменнікам. Менавіта яго пазіцыя, яго пункт гледжання вызначае ўсё ў кожным творы зборніка. Вось, напрыклад, пачатак апавядання “Весна”: *“Які пекны слаўны дзянёк! Выйдзем, дзеткі, на вуліцу, на Божы свет. Паглядзім, паслухаем. Можэ чаго і навучыць нас гэты Божы свет”* [2, с. 5]. Педагагічная скіраванасць першых радкоў апавядання набывае выразную сацыяльна-псіхалагічную напоўненасць у заключным абзацы. Гэта дасягаецца дзякуючы выкарыстанню адпаведных марфалагічных сродкаў і алегарычнасці

выкладання: *“Гуляйце, дзеткі! Разумна гуляйце, прыглядайцеся да жыцця Божлага свету; нехай вучыць ён вас, як жыць, як зрабіць вашу сілу разумнай сілаю, каб непрыяцелі вашы не здалелі вас, не пабілі вас у вадзіночку. Нехай шчырэ свеціць вам сонцэ, нехай не зарастае дарога ваша дзікою траваю, як зарасла дарога ваших бацькоў”* [2, с. 7–8].

Зборнік мае выразную нацыянальную арыентаванасць, якая мае самыя непасрэдныя адносіны да таго, што сёння называюць нацыянальнай ідэяй, і выяўляецца ў своеасаблівым дэвізе (цытаце) на тытульным лісце кнігі — *“Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ!”*, а таксама ў самой назве кнігі, прызначанай для маленькіх сыноў і дачок беларускага народа. *“Аўтарская партыя”*, якую вядзе пісьменнік у зборніку, мае ярка выражаную методыка-выхаваўчую *“мелодыю”*. Яна наглядна рэалізуецца ў выразе: значэнне — моўнае выражэнне — сэнс, дзе ўжо *“гатовыя”*, прынятыя грамадствам значэнні, функцыянуючы ў моўнай тканіне, набываюць свой індывідуальны, тэкстуальны сэнс, які з’яўляецца аўтарскім семантычным выражэннем камунікатыўнай стратэгіі і ў кожным паэтычным ці празаічным творы праяўляецца ў адпаведным моўным афармленні. Гэта мае месца, напрыклад, у апавяданні *“Як выдумляюцца страхі”*, дзе аўтарскі вывад заснаваны на апісанні выпадкаў з жыцця сялян: *“Непанятнае і страшнае для нас усё тое, чаго прычыны мы не знаём. Болей навукі — меней страху”* [2, с. 85]. Аўтар, з’яўляючыся як бы пасіўным апісальнікам падзей, нагадвае *“жывую прызму”*, аграненую народным жыццём, што зноў адбіваецца на гэтае ж жыццё, на аснове якога будуецца як бы другі, паралельны, сусвет. Можна сказаць, што коласаўскі твор — гэта нацыянальная будова свету праз яго падваенне. У аснову разважанняў Якуба Коласа аб сэнсе і змесце жыцця, аб праве на жыццё пакладзены маральна-этычныя погляды пісьменніка як прадстаўніка нацыі, яго менталітэт, філасофія жыцця ўвогуле: *“Чалавек — тое ж Божае стварэнне, толькі самае разумнае меж усімі, і кожнае стварэнне мае такое ж права на жыццё, як чалавек. І той чалавек, каторы адбірае права ад другіх, уніжае сам сябе”* [2, с. 52].

Разумеючы ролю кнігі на роднай мове ў фарміраванні нацыянальна арыентаванай асобы, Якуб Колас праводзіць думку К.Дз. Ушынскага, што *дзіця не толькі вучыцца ўмоўным гукам, але і “п’е духоўнае жыццё і сілу з грудзей роднага слова”*. Яно тлумачыць яму прыроду, як не мог бы растлумачыць даследчык прыроды, яно знаёміць яго з характарам людзей, з грамадствам, у якім ён жыве, з яго гісторыяй, памкненнямі, як не мог бы пазнаёміць гісторык. Яно ўводзіць яго ў народныя вераванні, у народную паэзію, як не мог бы ўвесці эстэт, яно, нарэшце, дае такія лагічныя паняцці і філасофскія погляды, якія не змог бы паведаміць дзіцяці філосаф. Засвойваючы родную мову, падкрэслівае Якуб Колас, дзіця засвойвае не толькі словы, іх спалучэнні і відазмяненні, але і бясконцую колькасць паняццяў, поглядаў на прадметы, вялікую колькасць думак, пачуццяў, мастацкіх вобразаў [3, с. 9–10].

Зборнік Якуба Коласа *“Другое чытанне для дзяцей беларусаў”* цікавы як у плане зместу, так і з пункту гледжання лінгвадыдактычнай канцэпцыі

выхавання асобы сродкамі мовы, паколькі ў ім падаецца нагляднае вырашэнне праблем, актуальных не толькі ў тагачаснай, але і ў сучаснай методыцы.

Кніга раскрывае вельмі цікавы і зусім не асэнсаваны ў беларусістыцы аспект творчай дзейнасці пісьменніка-настаўніка — яго арыентацыю на выхаванне нацыянальнай свядомасці сродкамі мовы.

Літаратура

- Александровіч С.Х. Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы 19–20 ст. — Мінск, 1971. — 247 с.
- Колас Я. Другое чытанне для дзяцей беларусаў. — Пб.: Выд. суполкі “Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ”; “Наша хата”, 1910. — 112 с.
- Колас Я. Методыка роднай мовы // Зб. тв.: У 14 т. — Мінск, 1976. — Т. 12. — С. 313–506.
- Храпунова Л. Першыя беларускія чытанкі // Беларуская дзіцячая літаратура. — Мінск, 1966. — С. 47–51.